

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ВІЙСЬКОВИХ СУДІВ:
ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ВИКЛИКИ****CURRENT ISSUES IN THE FORMATION OF THE MILITARY COURT SYSTEM:
LEGAL AND ORGANIZATIONAL CHALLENGES****Яворська Л.Л., к.ю.н.,****викладач кафедри правоохоронної діяльності***Навчально-науковий юридичний інститут Карпатського національного університету імені Василя Стефаника*

У статті здійснено комплексний науковий аналіз сучасних правових і організаційних передумов формування в Україні системи військових судів у контексті загальнонаціонального правового порядку та безпекових викликів. Визначено, що зростання кількості справ за участю військовослужбовців, специфіка військової служби, а також правові наслідки повномасштабної збройної агресії російської федерації зумовлюють об'єктивну потребу у створенні спеціалізованого правосуддя у військовій сфері.

Проаналізовано історичний розвиток інституту військових судів в Україні, зокрема причини їх ліквідації в межах судової реформи 2010–2012 років, і сучасні обставини, які актуалізували питання про доцільність їх відновлення. Розглянуто нормативно-правові положення Конституції України, зокрема частину другу статті 125, яка забороняє створення надзвичайних і особливих судів, та окреслено потенційні способи реалізації військової юрисдикції без порушення конституційних засад – шляхом створення вищого спеціалізованого суду або впровадження внутрішньої спеціалізації суддів у межах існуючої системи.

Окрему увагу приділено аналізу законопроектів № 13048 та № 13048-1, зареєстрованих у Верховній Раді України у 2025 році, що спрямовані на нормативне врегулювання утворення, юрисдикції та кадрового забезпечення військових судів. Визначено ключові проблеми законодавчих ініціатив: потенційна неконституційність, відсутність кадрової стратегії, складність інституційної інтеграції до чинної судової системи, фінансові й адміністративні ризики. Проведено невеликий порівняльний аналіз моделей військової юстиції в окремих країнах ЄС, НАТО та загалом у міжнародній практиці, з урахуванням їх придатності для впровадження в українському правовому середовищі.

Обґрунтовано, що створення системи військових судів має відбуватися як частина ширшої концепції військової юстиції із забезпеченням дотримання принципу верховенства права, незалежності суддів, ефективності правосуддя й довіри з боку військовослужбовців. Запропоновано конкретні підходи до поступового формування цієї системи з урахуванням національних інституційних особливостей і міжнародно-правових стандартів.

Ключові слова: військові суди; військова юрисдикція; спеціалізоване правосуддя; конституційні обмеження; судова реформа; незалежність суддів; військові правопорушення; судоустрій України; військова юстиція.

The article presents a comprehensive scholarly analysis of the current legal and organizational preconditions for the formation of a system of military courts in Ukraine, within the context of the national legal order and emerging security challenges. It is established that the growing number of cases involving military personnel, the specific nature of military service, and the legal consequences of the full-scale armed aggression by the Russian Federation objectively necessitate the creation of specialized justice mechanisms in the military sphere.

The historical development of the military courts in Ukraine is examined, particularly the reasons for their abolition during the judicial reform of 2010–2012, as well as the contemporary circumstances that have reactivated the discussion on the expediency of their restoration. The study addresses relevant constitutional provisions, especially Part Two of Article 125 of the Constitution of Ukraine, which prohibits the establishment of extraordinary and special courts, and outlines potential models for implementing military jurisdiction without violating constitutional principles—such as through the establishment of a higher specialized court or by introducing internal specialization of judges within the existing court system.

Special attention is devoted to the analysis of draft laws No. 13048 and No. 13048-1, registered in the Verkhovna Rada of Ukraine in 2025, which aim to regulate the establishment, jurisdiction, and staffing of military courts. The article identifies key challenges facing these legislative initiatives, including potential unconstitutionality, the absence of a comprehensive personnel strategy, difficulties in institutional integration with the existing judiciary, and financial and administrative risks. A brief comparative analysis of military justice models in selected EU and NATO member states, as well as international practice in general, is conducted to assess their applicability within the Ukrainian legal framework.

The study substantiates that the formation of a military court system should proceed as part of a broader concept of military justice, ensuring adherence to the rule of law, judicial independence, effective adjudication, and trust among military personnel. Specific approaches to the gradual development of this system are proposed, taking into account national institutional features and international legal standards.

Key words: military courts; military jurisdiction; specialized justice; constitutional constraints; judicial reform; judicial independence; military offenses; Ukrainian judiciary; military justice.

Актуальність проблеми. Важливість формування системи військових судів в Україні обумовлена викликами, спричиненими повномасштабною збройною агресією російської федерації. В умовах війни суттєво зросла кількість правопорушень за участю військовослужбовців, а також загострилися проблеми доступу до правосуддя у сфері військової служби. Відсутність спеціалізованої юрисдикції створює ризики для ефективного й справедливого розгляду таких справ.

На тлі актуалізації законодавчих ініціатив посилюється потреба у правовому аналізі можливості створення військових судів без порушення конституційного принципу заборони особливих судів. Водночас міжнародний досвід підтверджує доцільність існування спеціалізованих судів у військовій сфері.

Отже, дослідження правових і організаційних засад формування військових судів є вкрай актуальним як у контексті забезпечення верховенства права в умовах війни,

так і з огляду на потребу адаптації правової системи до сучасних безпекових викликів.

Мета статті – здійснити комплексний правовий аналіз передумов, викликів та перспектив формування системи військових судів в Україні в умовах воєнного стану, а також окреслити можливі шляхи нормативного врегулювання їх діяльності з урахуванням конституційних обмежень і міжнародного досвіду.

В умовах триваючої збройної агресії російської федерації проти України особливої актуальності набуло питання відновлення вітчизняної системи військових судів. У сучасній правозастосовній практиці кримінальні провадження щодо військовослужбовців підсудні судам загальної юрисдикції, однак специфіка військової служби та характер правопорушень, пов'язаних із нею, зумовлюють необхідність спеціальної фахової підготовки суддів для належного здійснення правосуддя у відповідній категорії справ.

Численні дослідження та експертні висновки наголошують на доцільності впровадження інституту військової юстиції як інструменту, здатного забезпечити якісний та своєчасний розгляд кримінальних проваджень щодо військових злочинів і воєнних правопорушень, вчинених в умовах збройного конфлікту, з урахуванням особливостей функціонування Збройних Сил України.

Разом із тим створення окремої гілки судів, орієнтованої виключно на здійснення правосуддя щодо військовослужбовців, супроводжується низкою правових, конституційних і кадрових викликів та колізій.

Зокрема, відповідно до частини другої статті 125 Конституції України [1], забороняється утворення надзвичайних і особливих судів, а сама структура судоустрою має будуватися на засадах територіальності та спеціалізації. Як зазначають представники вищих органів судової влади, реалізація ідеї відновлення військових судів у форматі окремої судової юрисдикції потребує попереднього внесення змін до Основного Закону.

Крім того, чинне законодавство України не містить жодного нормативного визначення статусу, повноважень і процедурної організації військових судів, що об'єктивно зумовлює необхідність відповідної законодавчої ініціативи.

Як відомо, до 2010 року в структурі національної судової системи України функціонували військові гарнізонні суди, а також військові апеляційні суди, які здійснювали розгляд справ, пов'язаних із військовими злочинами, правопорушеннями у сфері проходження військової служби, а також інших категорій справ за участю військовослужбовців. Ці суди діяли відповідно до норм тодішнього законодавства, зокрема Закону України «Про судоустрій України» 2001 року [2], та були організаційно інтегровані до загальної системи судоустрою держави.

Однак у період 2010–2012 років у рамках комплексної судової реформи, ініційованої з метою оптимізації структури судової влади, приведення її у відповідність до стандартів Європейського Союзу та підвищення рівня незалежності суддівського корпусу, було ухвалено рішення про ліквідацію військових судів. Як обґрунтовували тодішні реформатори, основними мотивами такого кроку були: 1) суттєве скорочення чисельності Збройних Сил України та, як наслідок, зменшення обсягу правових конфліктів у військовому середовищі; 2) прагнення забезпечити дотримання принципу незалежності суддів, у тому числі від можливого адміністративного впливу з боку командування Збройних Сил, що є однією з вимог міжнародних стандартів правосуддя [3].

У результаті всі повноваження щодо розгляду справ за участю військовослужбовців було передано судам загальної юрисдикції. Така модель функціонувала впродовж наступного десятиліття, але на тлі збройної агресії Російської Федерації, що триває з 2014 року, а особливо – після її ескалації у 2022 році, зазначений підхід виявив свою функціональну обмеженість.

У нових умовах кількість кримінальних, адміністративних та дисциплінарних проваджень за участю військовослужбовців зростає в рази. За даними Верховного Суду України, суттєво збільшилася кількість нормативно-правових актів, що регулюють статус, обов'язки та відповідальність військових осіб, а самі суди загальної юрисдикції щороку розглядають десятки тисяч справ цієї категорії [3]. Такий стан речей об'єктивно зумовлює потребу у запровадженні вузькоспеціалізованої судової компетенції з відповідними знаннями у сфері військової служби, норм міжнародного гуманітарного права, військових статутів, бойового статуту тощо.

На цю проблему звертають увагу не лише науковці, а й практики – судді, прокурори, адвокати. Зокрема, за результатами соціологічного опитування суддів, проведеного у 2019 році (за даними журналу «Публічне право»), понад 88 % опитаних суддів висловилися за доцільність

відновлення системи військових судів в Україні, підкреслюючи необхідність відповідної фахової спеціалізації [3].

Проте у правничій спільноті відсутній єдиний підхід щодо формату такого відновлення. Частина фахівців вбачає доцільним створення окремої гілки військових судів як спеціалізованої складової національної судової системи, яка б функціонувала на постійній основі. Інші ж наполягають на збереженні єдиної системи судів загальної юрисдикції з одночасним запровадженням внутрішньої спеціалізації суддів або окремих судових палат з розгляду справ за участю військовослужбовців.

Необхідно зазначити, що Конституція України встановлює чіткі засади організації судової влади, визначаючи її структуру, принципи формування та функціонування. Зокрема, згідно з частиною другою статті 125 Основного Закону, суди в Україні утворюються, реорганізуються та ліквідуються виключно на підставі закону. Одночасно цією ж нормою прямо забороняється створення надзвичайних і особливих судів [1].

У зв'язку з цим питання можливості створення військових судів вимагає особливо обережного підходу з урахуванням конституційно-правових обмежень. Ряд вітчизняних правників наголошують на доцільності реалізації воєнної юрисдикції не шляхом утворення окремої ланки судів, а через інституційне закріплення військової спеціалізації в межах наявних судів загальної юрисдикції. Такий підхід дозволяє забезпечити відповідність принципу спеціалізації судів, не виходячи при цьому за межі чинної редакції Конституції.

Зазначену позицію підтримує і голова Верховного Суду Станіслав Кравченко, який підкреслює, що створення окремої системи військових судів як структурно відокремленої ланки судової влади є неможливим без попередніх змін до Конституції. Зокрема, він зазначає, що стаття 125 Основного Закону не передбачає такого формату судоустрою, якщо не використовувати модель вищих спеціалізованих судів – аналогічну до тих, які вже існують у системі судів України, таких як Вищий антикорупційний суд або проєктований Вищий адміністративний суд [4].

Крім того, важливо зауважити, що відповідно до статті 106 Конституції України [1], право законодавчої ініціативи у питаннях створення судів належить Президенту України, який повинен попередньо провести консультації з Вищою радою правосуддя. Однак, за наявною інформацією, наразі відповідних ініціатив з боку глави держави внесено не було.

Водночас практика функціонування вищих спеціалізованих судів в Україні свідчить про можливість створення спеціалізованих судових органів без порушення конституційної моделі судоустрою, за умови чіткого нормативного закріплення їхньої юрисдикції, процедур та гарантій незалежності. Саме у цьому контексті низка науковців та законодавців пропонують розглядати створення військових судів як один із різновидів спеціалізованих судів, подібно до адміністративних чи антикорупційних, але із суворим дотриманням вимоги їх повної інституційної та процесуальної незалежності від органів військового управління.

Варто вказати, що окремі опоненти концепції військових судів, утворених за професійною належністю, застерігають щодо можливих загроз принципу незалежності суду, наголошуючи на ризиках корпоративності та заангажованості – формату, при якому «військові судять військових», що потенційно може поставити під сумнів неупередженість та об'єктивність правосуддя [5]. Проте результати соціологічних досліджень і оцінки правозастосовної практики демонструють наявність низького рівня довіри військовослужбовців до судів загальної юрисдикції при розгляді справ, пов'язаних із проходженням військової служби. Зокрема, висловлюється думка, що відчуття справедливості рішення значною мірою залежить від його сприйняття представниками військового середовища, яке

суттєво підвищується, якщо правосуддя здійснює фахово підготовлений суддя, обізнаний з умовами військової служби – так званий «свій серед своїх» [6].

У цьому контексті голова Верховного Суду С. Кравченко також наголошує на наявності в судовій системі кадрів, які мають безпосередній військовий досвід, офіцерські звання або проходили службу у складі Збройних Сил України. За його словами, формування в межах системи загальних судів відповідної спеціалізації з залученням таких суддів є виправданим кроком для забезпечення якості судового розгляду справ військової категорії [4].

Аналітичні матеріали, інформаційно-довідкові документи Верховної Ради України, а також сучасні доктринальні дослідження вказують на низку важливих аргументів, що обґрунтовують необхідність відновлення функціонування військових судів як складової судової системи держави. Серед провідних чинників, що формують відповідний суспільно-правовий запит, необхідно виокремити наступні:

1. Правосуддя в умовах воєнного стану.

Одним із центральних аргументів є потреба забезпечення ефективного й своєчасного судового захисту прав і свобод громадян, які перебувають на тимчасово окупованих територіях, а також військовослужбовців, залучених до бойових дій. Як зазначено в інформаційній довідці Верховної Ради України (2025 р.), в умовах масштабної збройної агресії Російської Федерації та ведення бойових дій на території держави особливої гостроти набуває проблема належного функціонування правосуддя в зоні конфлікту. За таких обставин постає об'єктивна необхідність у створенні або відновленні спеціалізованої юрисдикції, здатної оперативно й професійно вирішувати питання, що виникають у військовому контексті.

2. Потреба у фаховій спеціалізації суддів.

Розгляд справ, пов'язаних із військовими злочинами, дисциплінарними проступками, злочинами проти встановленого порядку несення служби, потребує від суддів не лише знань у сфері кримінального та адміністративного права, а й глибокого розуміння особливостей військової служби, структури Збройних Сил, військових статутів, тактичних і операційних умов ведення бойових дій. У законопроектах, що стосуються створення військових судів, окремо підкреслюється, що такі справи мають розглядатися фахово підготовленими суддями, які здатні всебічно оцінювати ситуацію з урахуванням специфіки військового середовища.

3. Перевантаження судів загальної юрисдикції.

У сучасних умовах суттєво зростає обсяг судових проваджень, пов'язаних із участю військовослужбовців. Як відзначається в аналітичних матеріалах, суди загальної юрисдикції нерідко виявляються неготовими до якісного та оперативного розгляду справ, що потребують військово-правової експертизи. Надмірне навантаження, відсутність належної спеціалізації, нестача практики зумовлюють затягування розгляду, формальний підхід до оцінки доказів, що, у свою чергу, знижує довіру до правосуддя серед військовослужбовців. Такий стан речей підсилює аргументацію на користь запровадження окремої професійної ланки судів або відповідної спеціалізації в межах чинної системи.

4. Міжнародний досвід.

Значна кількість країн – зокрема держави-члени НАТО та Європейського Союзу (США, Велика Британія, Польща, Ізраїль тощо) – мають у своїй правовій системі військові або спеціалізовані суди, уповноважені розглядати справи за участю військових. Як наголошують українські юристи, навіть у країнах, які тимчасово ліквідували такі інститути (наприклад, Франція), згодом було визнано доцільність їх відновлення. Водночас підкреслюється, що імплементація зарубіжного досвіду має здійснюватися з урахуванням національного контексту, особливостей правової системи

України, стану воєнного конфлікту та чинних конституційних обмежень.

5. Підтримка військових інституцій.

Суттєвим чинником на користь формування військової юрисдикції є активна підтримка ідеї її запровадження з боку Збройних Сил України, Ради національної безпеки і оборони, Вищої ради правосуддя та низки інших органів. У відповідних листах-зверненнях, зокрема й до парламенту, вказується на потребу створення механізмів правового захисту військових у рамках спеціалізованих судів, що забезпечуватиме як правову визначеність, так і більш високий рівень довіри з боку військовослужбовців до судових рішень.

Таким чином, зазначені фактори демонструють багатовимірний і комплексний підхід до обґрунтування необхідності відновлення або створення військових судів в Україні. Вони охоплюють як питання функціонального характеру, так і інституційного. Наступним логічним кроком у цьому напрямі має стати чітке нормативне врегулювання зазначеного інституту з урахуванням конституційних засад судоустрою, принципу верховенства права та забезпечення незалежності судової влади.

На початку 2025 року в межах законодавчої ініціативи щодо відновлення в Україні системи військових судів до Верховної Ради були внесені два ключові законопроекти – № 13048 від 27 лютого 2025 року [7] та альтернативний № 13048-1 від 11 березня 2025 року [8].

Автором першого законопроекту виступив народний депутат С.Власенко, другого – народний депутат М.Дирдін. Обидва проекти мають спільну мету – законодавче врегулювання порядку утворення та функціонування військових судів як спеціалізованих органів правосуддя, уповноважених розглядати справи за участю військовослужбовців.

Обидва законопроекти орієнтовані на створення ефективного та спеціалізованого механізму реалізації судової влади у військовій сфері, з акцентом на дотримання принципів правової визначеності, оперативності та професійної компетентності суддів.

Разом із тим, за результатами експертних оцінок, зокрема висновків Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України, законопроекти потребують суттєвого доопрацювання. Основні зауваження стосуються таких аспектів: потенційної невідповідності нормам частини другої статті 125 Конституції України, яка прямо забороняє утворення надзвичайних і особливих судів, що вимагає ретельного обґрунтування правового статусу військових судів як спеціалізованих, а не виняткових інституцій; необхідності узгодження положень законопроектів із конституційно визначеною процедурою утворення судів, що передбачає обов'язкову участь Президента України в процесі законодавчої ініціативи після консультацій із Вищою радою правосуддя; відсутності чіткої концептуальної моделі військової юстиції в Україні – системного бачення її місця в механізмі захисту прав військовослужбовців, взаємодії з військовою прокуратурою, адвокатурою, дисциплінарними органами тощо.

Звертаємо увагу, що попри значну підтримку ідеї впровадження судової спеціалізації у сфері військової юстиції як з боку наукової спільноти, так і практиків, її реалізація дійсно стикається з низкою концептуальних, інституційних та правозастосовних викликів.

По-перше, питання конституційності. Відповідно до частини другої статті 125 Конституції України [1], забороняється створення надзвичайних та особливих судів, що ставить під сумнів можливість формування окремого військового суду в межах чинної редакції Основного Закону. У цьому контексті окремі експерти застерігають, що спроба створення автономної інституції військового правосуддя може бути кваліфікована саме як утворення «особливого суду». Для подолання цього конституційного

бар'єра запропоновано альтернативний підхід – створення вищого спеціалізованого суду військової юрисдикції за аналогією до Вищого антикорупційного суду, що відповідало б концепції функціональної спеціалізації в межах єдиної судової системи.

По-друге, кадрове забезпечення. Ефективне функціонування військових судів передбачає наявність суддівського корпусу, обізнаного в питаннях військового права, міжнародного гуманітарного права, військових статутів та специфіки проходження військової служби. Окремі законодавчі ініціативи пропонують вимогу наявності у суддів офіцерського звання або досвіду служби в Збройних Силах. Проте така умова є дискусійною: з одного боку, вона забезпечує глибше розуміння контексту справ, з іншого – може створювати ризики залежності від військової ієрархії та порушення принципу незалежності судової влади. У будь-якому разі, необхідним є запровадження програм спеціалізованої підготовки суддів, а також періодичне підвищення їхньої кваліфікації за відповідними напрямками військової юрисдикції.

По-третє, територіальне розміщення та інфраструктурне забезпечення.

Створення мережі військових гарнізонних судів потребує як кадрових ресурсів, так і відповідної матеріально-технічної бази. Попри заяви авторів законопроектів про мінімальні фінансові витрати на початковому етапі впровадження реформи, практика аналогічних судових трансформацій в Україні свідчить про істотну потребу в бюджетному фінансуванні для забезпечення функціонування судів (приміщення, забезпечення безпеки, транспортна логістика, кадровий резерв).

По-четверте, проблематика інституційної взаємодії. Ефективне функціонування військових судів потребує чіткого нормативного визначення взаємодії з іншими елементами системи військової юстиції – зокрема, військовою прокуратурою, органами досудового розслідування, адвокатурою та дисциплінарними органами. Як наголошується у виступах представників Верховного Суду, йдеться не лише про відновлення окремих судових інституцій, а про створення повноцінної комплексної системи військової юстиції з цілісною структурою правозастосування. Водночас важливо уникнути дублювання функцій із судами загальної юрисдикції та забезпечити об'єктивний і чіткий розподіл компетенцій.

У цьому контексті заслуговує на увагу невеликий порівняльно-правовий аналіз. Більшість демократичних країн світу – зокрема Сполучені Штати Америки, Велика Британія, Польща, Ізраїль – мають у своїй судовій системі інститути військової юрисдикції. Наприклад, у США діє розгалужена система військових трибуналів, які здійснюють правосуддя щодо військових злочинів на основі окремого кодексу військової юстиції. У країнах Європейського Союзу переважає модель інтегрованих військових судів із функціональною спеціалізацією, наближеною до звичайної судової системи (наприклад, у Польщі), або модель повного циклу військової юстиції – слідство, прокуратура, суд – під єдиним військовим управлінням (як у деяких державах Азії та Близького Сходу) [6].

Разом із тим українські науковці та правники підкреслюють: імплементація іноземного досвіду має бути зваженою й адаптованою до національного правового середовища. Будь-які запозичення мають бути модифіковані з урахуванням актуальних реалій правового режиму воєнного стану, структури Збройних Сил України, а також потреб забезпечення публічного контролю та прозорості діяльності військових судів.

У підсумку, перспективна модель військової юрисдикції в Україні має відповідати наступним базовим критеріям:

- своєчасність розгляду справ у сфері військової служби;
- підвищення довіри до судової системи з боку військовослужбовців;
- відсутність загрози замкнутої корпоратизації та ізоляції військових судів від демократичного контролю;
- повна відповідність конституційним принципам, зокрема принципам правової визначеності, незалежності суддів і верховенства права.

Висновок. Формування системи військових судів в Україні є багатоаспектним завданням, що поєднує у собі складні конституційно-правові, законодавчі, інституційні та кадрово-організаційні виклики. Сучасні реалії повномасштабної збройної агресії російської федерації, зростання кількості кримінальних, адміністративних і дисциплінарних справ за участю військовослужбовців, а також специфіка правових відносин у військовій сфері – все це зумовлює об'єктивну потребу у створенні спеціалізованої судової юрисдикції, здатної забезпечити фаховий, справедливий і оперативний розгляд відповідних категорій справ.

Аналітичні оцінки професійної спільноти свідчать про високий рівень підтримки ідеї відновлення військових судів серед суддів, військових правників та інституцій сектору безпеки й оборони. Водночас реалізація цієї ініціативи не може відбуватися у відриві від конституційних обмежень, передбачених частиною другою статті 125 Конституції України, яка забороняє створення надзвичайних або особливих судів. Саме тому необхідною умовою створення військових судів є або внесення змін до Конституції, або впровадження моделі вищого спеціалізованого суду, аналогічної до вже функціонуючих інституцій в Україні.

Рациональним підходом видається обмеження компетенції майбутніх військових судів розглядом військових кримінальних правопорушень, воєнних злочинів, адміністративних справ за участю військових та дисциплінарних проваджень. Така спеціалізація дозволить забезпечити баланс між ефективністю та незалежністю судового розгляду, а також відповідатиме міжнародно-правовим стандартам.

Таким чином, створення в Україні системи військових судів має не лише функціональне, а й стратегічне значення, будучи важливим елементом зміцнення спроможності держави у сфері захисту прав військовослужбовців, підтримання правопорядку у Збройних Силах та формування довіри до інститутів правосуддя в умовах війни і післявоєнної трансформації України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text>.
2. Про судоустрій України: Закон України від 07.02.2002 р. № 3018-III (втратив чинність). Відомості Верховної Ради України. 2002. № 27–28. Ст. 180. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3018-14#Text>.
3. Бобров Ю.О. Актуальність створення військових судів в Україні: огляд результатів дослідження. URL: https://www.publichne-pravo.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=120:pp-2019-35-12&catid=91&Itemid=483&lang=uk.
4. Чи потрібні Україні спеціальні військові суди. Спільнота «Судді». 03.06.2024. URL: <https://suddi.spilnota.ua/news/chi-potribni-ukrayini-spetsialni-viyskovi-sudi-03052024>.
5. Верховній Раді пропонують відновити систему військових судів. Судово-юридична газета. 08.03.2025. 20:00. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/324746-verkhovnoy-rade-predlagayut-vosstanovit-sistemu-voennykh-sudov>.

6. Кузнецов В.В., Сийплові М.В. Відновлення національної системи військових судів: сучасні проблеми правотворчості. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. № 3. С. 34–39. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.3.34>. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/06/36-2.pdf>.

7. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо функціонування військових судів: № 13048 від 27.02.2025. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/55903>.

8. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо створення та організації діяльності військових судів: № 13048-1 від 11.03.2025. URL: <https://itd.rada.gov.ua/BILLINFO/Bills/Card/55948>.